

กระบวนการจัดการกลุ่มเพื่อใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะในทางการเกษตร

Group process management for agricultural land use

สุนีย์ ฉัตรศิริยง¹, สุนันต์ สิมารักษ์¹ และ อนันต์ พลธานี^{1*}

Sunee Chatsiriyong¹, Suchint Simaraks¹ and Anan Polthanee^{1*}

บทคัดย่อ: ปัญหาการเพิ่มจำนวนประชากรในชุมชนและการเพิ่มขึ้นของความต้องการการใช้พื้นที่ริมขอบแหล่งน้ำสาธารณะเพื่อการเกษตร ทำให้จำเป็นต้องมีกระบวนการจัดการการใช้พื้นที่ริมขอบแหล่งน้ำอย่างเป็นระบบ แต่ความเป็นจริงในชุมชนทั่วไปขาดการจัดการอย่างเป็นระบบ อย่างไรก็ตามในชุมชนหนองแสง ตำบลบ้านผือ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น กลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษริมขอบหนองแสง มีการจัดการกลุ่มกิจกรรมโดยการสนับสนุนจากหน่วยงานจากภายนอก จึงเกิดคำถามวิจัยว่า ในชุมชนดังกล่าวจึงมีการจัดการอย่างเป็นระบบได้และมีกระบวนการอย่างไร การวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการจัดการกลุ่มที่สามารถดำเนินการปลูกผักปลอดสารพิษในพื้นที่ริมขอบหนองน้ำสาธารณะได้อย่างต่อเนื่อง โดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างทั้งในระดับบุคคลและกลุ่ม ผลการวิจัย พบว่าศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านหนองแสงสังกัดหน่วยงานจากภาครัฐได้เข้ามาสนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มโดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมและสร้างกระบวนการเรียนรู้ จากการจัดเวทีและแลกเปลี่ยนเรียนรู้การปลูกผักปลอดสารพิษ ส่วนด้านการจัดการกลุ่ม พบว่ากระบวนการกลุ่มมีการดำเนินงานที่ไม่ซับซ้อน สามารถวางแผนในการดำเนินกิจกรรมด้วยตนเองและมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติระหว่างสมาชิกกลุ่มกับชุมชน ถึงแม้ว่าหน่วยงานสนับสนุนได้ยุติบทบาทลงแล้ว กลุ่มยังคงรักษากิจกรรมกลุ่มพร้อมทั้งประชุมกลุ่มอย่างต่อเนื่องไปอย่างยั่งยืน ซึ่งกระบวนการจัดการกลุ่มนี้สามารถเป็นต้นแบบสำหรับการขยายผลในพื้นที่อื่นได้

คำสำคัญ : กลุ่มเกษตรกร, กระบวนการจัดการ, การใช้พื้นที่สาธารณะ, การเรียนรู้, การผลิตเพื่อการเกษตร

ABSTRACT: Increase community population and increase demand for public land around community water resources for agricultural use need a systematic management process. But in real situation such the process is not common. However, in Nongsang village, Banphue sub-district, Nong Ruea district, Khon Kaen province the process has been implemented and supported for the pesticide-free vegetable group by an external organization. The question was how in this community the group has been successfully and continuously managed. Therefore the objective of this study was to understand the management process that enables the pesticide-free vegetable group to use the Nongsang public pond continuously. Semi-structured was conducted at individual and group levels to gain qualitative data and information. The resulted indicated that delete, Nongsang learning center was established by the government institute. The institute initiated the group process, created learning process on group management through social platforms and knowledge exchanges on pesticide-free vegetable growing. The group management process was simple and the group could generate their own a management plan and regulations. Interaction between group members and the community were based on community kinship. Even though the supporting institute had terminated its own function, the group could sustainably continue their own activities with regular meeting. This group management process could be used as an extension model in other similar areas.

Keywords: farmer group, management process, public area utilization, learning, agricultural production

¹ หลักสูตรเกษตรเชิงระบบ ภาควิชาพืชศาสตร์และทรัพยากรการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 40002
System Approaches in Agriculture, Department of Plant Science and Agricultural Resources, Faculty of Agriculture, Khon Kaen University, Khon Kaen 40002

* Corresponding author: panan@kku.ac.th.

บทนำ

ประชากรในชุมชนของประเทศไทยขยายตัวเพิ่มขึ้น เศรษฐกิจเจริญเติบโตก้าวหน้า สังคมเปลี่ยนแปลงจากเดิม ส่งผลให้มีการขยายตัวการใช้พื้นที่สาธารณะมากขึ้น ทั้งเพื่อการเกษตร อุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัย พื้นที่ป่าสาธารณะลดลงพร้อมๆ กับอาหารธรรมชาติที่ลดลงตามสัดส่วนพื้นที่ป่าไม้ ขณะเดียวกันการใช้พื้นที่การเกษตรถูกปรับสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวซึ่งไม่ใช่พืชอาหารโดยตรง (เฉลิมชัย, 2550) ทำให้ประชากรแสวงหาพื้นที่สาธารณะแห่งใหม่ที่ไม่มีความหมายบังคับ เช่น พื้นที่ริมขอบแหล่งน้ำสาธารณะ ไม่มีความหมายบังคับเพื่อผลิตอาหาร (ประสิทธิ์ และคณะ, 2537)

ประพิมพ์พร และคณะ (2529) พบว่าพื้นที่ริมขอบแหล่งน้ำสาธารณะไม่มีความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ และมีน้ำพอเพียงสะดวกต่อการปลูกพืชตลอดปี จึงทำให้ประชากรสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวเพื่อทำการเกษตรได้ เมื่อความต้องการใช้พื้นที่มีเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนกันเองและคนในชุมชนกับคนภายนอก จำเป็นต้องมีการจัดการในพื้นที่ (ประสิทธิ์ และคณะ, 2537) แต่การจัดการพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน สามารถแบ่งการจัดการและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ริมขอบแหล่งน้ำสาธารณะ ออกเป็น 2 แบบ คือ แบบกลุ่มที่มีคนในชุมชนมีส่วนร่วม และแบบครอบครองเป็นของตนเอง

การจัดการแบบมีส่วนร่วมในชุมชน เช่น ชาวบ้านไท-เลย ในจังหวัดเลย เข้ามามีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ริมตลิ่งลำน้ำพาน ทำให้ลดข้อขัดแย้งในการใช้พื้นที่ โดยร่วมกันดูแลและรักษาพื้นที่ (สุกัญญา และเบญจวรรณ, 2547) ส่วนการเกษตรริมฝั่งแม่น้ำสาละวิน ช่วงที่น้ำลดระดับลงเห็นหาดทรายขาวยาวตลอดริมฝั่ง คนในชุมชนตกลงจัดสรรแบ่งพื้นที่ทำการเกษตรอย่างพอเพียงในแต่ละครัวเรือน (คณะนักวิจัยปากาญญอสาละวิน, 2548)

แบบครอบครองเป็นของตนเอง คนในชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ ทำให้เกิดปัญหาและส่งผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

เช่น พื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านราษฎร์สามัคคี จังหวัดนครราชสีมา มีพื้นที่แหล่งน้ำสาธารณะที่ขาดความชัดเจนในด้านการปฏิบัติ คนในหมู่บ้านปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพื่อการค้าบริเวณรอบแหล่งน้ำมีการใช้สารเคมีก่อเกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมรอบๆ แหล่งน้ำสาธารณะ (ทองจันทร์ และดุษฎี, 2532) จากตัวอย่างที่ยกมาสอดคล้องกับรายงานของ Hopgood (1969) ซึ่งให้ความเห็นว่า ถ้ามีการจัดการพื้นที่ร่วมกันของคนในชุมชน ส่งผลให้ห่วงห่วงทรัพย์สินของตนเอง ไม่ทำลายและช่วยกันอนุรักษ์

จากการศึกษาเบื้องต้นที่หนองแสง บ้านหนองแสง ตำบลบ้านผือ อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น พบว่ามีกลุ่มและกระบวนการกลุ่มในการจัดการและใช้ประโยชน์บนพื้นที่ริมขอบหนองเพื่อการปลูกผักปลอดสารพิษมาเป็นระยะเวลาานาน กลุ่มดังกล่าวมีกระบวนการจัดการอย่างไรจึงสามารถดำเนินการปลูกผักปลอดสารพิษได้อย่างต่อเนื่องและไม่เกิดความขัดแย้ง ความรู้ ความเข้าใจกระบวนการกลุ่มและปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จของกลุ่มอาจเป็นประโยชน์ต่อการนำไปขยายผล

วิธีการศึกษา

พื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนหนองแสง ตำบลบ้านผือ อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น โดยเลือกแบบเจาะจงเนื่องจากคนในชุมชนมีการจัดการและใช้ประโยชน์บนพื้นที่ริมขอบหนองแสงเพื่อการเกษตร มีการจัดการแบบกลุ่มชุมชนโดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมจัดการกลุ่ม พื้นที่ และการผลิตอย่างต่อเนื่อง

บริบทชุมชนและข้อมูลทั่วไปของหนองแสง ศึกษาโดยการรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ จากรายงานงานวิจัย รายงานของหน่วยงานราชการ คือ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านผือ สำนักงานเกษตรอำเภอ และศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอนองเรือ และแผนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่ศึกษา ข้อมูลปฐมภูมิศึกษาโดยลงสำรวจสภาพทั่วไปของชุมชน พร้อมสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างผู้รู้ (Key Informant: KI) คือ ผู้ใหญ่

บ้านหมู่ 2 และหมู่ 3 ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน/คนในชุมชนที่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติชุมชนและหนองแสงเป็นอย่างดี จำนวน 7 ราย (ในจำนวน 7 รายมีผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ริมขอบหนองแสงจำนวน 3 ราย และไม่ได้ใช้ประโยชน์จำนวน 4 ราย) เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) บ้านผือ และเจ้าหน้าที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ศรช.) บ้านหนองแสง ผู้รับผิดชอบโครงการและดำเนินกระบวนการกลุ่ม ทำการบันทึกวิเคราะห์ และสร้างประเด็นคำถาม เพื่อศึกษาในรายละเอียด

กระบวนการจัดการกลุ่มและกระบวนการผลิตผักปลอดสารพิษบนศึกษา โดยการสัมภาษณ์กลุ่มแบบกึ่งโครงสร้าง (group interview) จำนวน 26 ราย และสัมภาษณ์กลุ่มแบบกึ่งโครงสร้างผู้ไม่ใช้ประโยชน์พื้นที่ริมขอบหนองแสง จำนวน 7 ราย ทุกขั้นตอนมีการตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation) เพื่อความถูกต้องของข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพวิเคราะห์โดยเนื้อหา (Content analysis) และเสนอผลเชิงพรรณนา ระยะเวลาที่ทำการศึกษาดังแต่เดือนเมษายน 2552 - เมษายน 2554

ผลการศึกษาและวิจารณ์

ชุมชนและหนองแสง

ชุมชนหนองแสงอยู่ห่างจากตัวจังหวัดขอนแก่นมาทางทิศตะวันตก 53 กม. บ้านหนองแสงมีการตั้งหมู่บ้านมาแล้ว 107 ปี เริ่มจากการอพยพของกลุ่มคนจากจังหวัดร้อยเอ็ด มาตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่ดินดอนใกล้ป่าไม้บริเวณเทือกเขาภูพานคำ และอยู่ใกล้แหล่งน้ำ คือ หนองแสง ลักษณะดินในหมู่บ้านเป็นดินทรายและดินร่วนปนทราย บริเวณพื้นที่นาส่วนใหญ่เป็นนาโคก ทำนาได้ปีละ 1 ครั้ง โดยอาศัยน้ำฝน ปัจจุบันหมู่บ้านหนองแสงมี 2 หมู่ คือหมู่ 2 และหมู่ 3 มีพื้นที่ทั้งหมด 4,006 ไร่ ประชากรทั้งหมด 1,861 ราย เป็นชาย 943 ราย เป็นหญิง 918 ราย มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 352 ครัวเรือน ลักษณะทางสังคมมีการอยู่ร่วมกันแบบพี่น้อง เครือญาติ อย่างแน่นแฟ้น ยึดมั่นในประเพณี

และวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกัน (อีตลีสองคองสืบลี) (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านผือ, 2552)

หนองแสงเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน มีขนาดเนื้อที่ 13 ไร่ 3 งาน 34 ตร.วา ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนเหนียว (ดินทาม) เป็นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันในหมู่บ้านหนองแสง ทั้งหมู่ 2 และหมู่ 3 บริเวณรอบๆ หนองแสงเป็นพื้นที่ป่าดอนปู่ตา ที่ชุมชนอนุรักษ์ไว้ตั้งแต่อดีต ในปี พ.ศ.2517 มีการขุดลอกหนองแสงและตัดต้นไม้รอบๆ หนองออก ทำให้พื้นที่ริมขอบหนองโล่งกว้าง บางคนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชผัก แต่ต่อมามีการเลิกปลูก เนื่องจากการก่อสร้างโรงผลิตน้ำประปาชุมชน โดยงบประมาณจากอบต.บ้านผือ

ในปี พ.ศ. 2550 ศรช.บ้านหนองแสง สังกัดศูนย์บริการการศึกษาของโรงเรียนอำเภอหนองเรือ (กศน.หนองเรือ) มีนโยบายและยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ เจ้าหน้าที่ ศรช.บ้านหนองแสงจึงทำตามนโยบายของ กศน.หนองเรือ โดยดำเนินโครงการตามภูมิปัญญาของตนเอง เนื่องจากเจ้าหน้าที่เข้าใจบริบทชุมชนของตนเอง สามารถเข้าถึงชุมชนได้ โดยใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ นอกจากนี้มีเครือญาติที่ทำงานใน อบต.บ้านผือ จึงสามารถดำเนินการโดยคนในชุมชนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของ ภาณี (2544) ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ ที่ส่งผลให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้ง่ายต่อการร่วมมือในการทำกิจกรรมร่วมกัน

ความเป็นมาของกลุ่ม

ในอดีตคนในชุมชนเข้าไปใช้พื้นที่ริมขอบหนองแสงเพื่อจับปลา เล่นน้ำ ปลูกผักสวนครัวรอบๆ ริมขอบหนองแสง สำหรับบริโภคภายในครัวเรือน มีการดูแลรักษาพื้นที่ของแต่ละครัวเรือน บางครัวเรือนมีการใช้สารเคมีในแปลงปลูกผัก บางครัวเรือนไม่เอาใจใส่แปลงผักของตนเอง ทำให้เกิดปัญหาโรคและแมลงในพื้นที่ ต่อมาโรงผลิตน้ำประปาชุมชนก่อสร้างเสร็จสิ้น ประกอบกับทาง ศรช.บ้านหนองแสงได้สนับสนุน

โครงการฟ้าหลังฝนให้ชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษ สนับสนุนงบประมาณในการสร้างศาลาชุมชน โรงผลิตปุ๋ยชีวภาพ สิ่งอำนวยความสะดวกในการรดน้ำในแปลงปลูก และให้ความรู้ในการจัดการกลุ่ม พื้นที่ และการผลิต ซึ่งโครงการนี้ต้องการให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเอง ดูแลรักษาทรัพยากรภายในท้องถิ่นของตนอย่างต่อเนื่อง

ในการก่อตั้งกลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษ เจ้าหน้าที่ ศรช.บ้านหนองแสงเจรจากับผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 2 และหมู่ 3 ขอใช้พื้นที่ริมหนองแสงในการปลูกผักปลอดสารพิษ จากนั้นผู้ใหญ่บ้านขอมติเห็นชอบในการใช้พื้นที่เพื่อดำเนินโครงการดังกล่าวจากคนในชุมชน ทั้งสองหมู่บ้าน คนในชุมชนต่างยอมรับและให้กลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษเข้าใช้ประโยชน์ได้ เนื่องจากกิจกรรมนี้ไม่ใช้สารเคมีที่ก่อเกิดผลกระทบต่อน้ำที่นำไปผลิตประปาชุมชน และได้ประชาสัมพันธ์ให้บุคคลที่สนใจในการปลูกผักปลอดสารพิษ ตั้งกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์พื้นที่โดยไม่ให้ใช้สารเคมี คนในชุมชนสนใจเข้าร่วมด้วยความสมัครใจ และปฏิบัติตามกฎระเบียบเป็นอย่างดี เนื่องจากสมาชิกในกลุ่มและคนในชุมชนได้รับการเรียนรู้ถึงอันตรายของสารเคมี ถ้ามีการใช้สารเคมีอาจปนเปื้อนน้ำในหนองแสงได้ สอดคล้องกับการศึกษาของ อารี และ ทรงศักดิ์ (2551) ที่พบว่าชุมชนมีการตื่นตัวขานรับนโยบายและโปรแกรมต่างๆ ด้วยตนเอง มีส่วนร่วมมากขึ้นในการบริหารจัดการดูแลสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเอง

โครงการฟ้าหลังฝนได้จบในปี พ.ศ. 2552 แต่กลุ่มนี้ยังสามารถดำเนินการด้วยตนเองต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยมีสมาชิกทั้งหมด 26 ราย เนื่องจากหน่วยงาน ศรช.บ้านหนองแสงไม่ได้สนับสนุนกลุ่มแล้ว อย่างไรก็ตามเจ้าหน้าที่ ศรช.บ้านหนองแสงยังคงให้คำปรึกษาเมื่อกลุ่มต้องการความช่วยเหลือในด้านความรู้

กระบวนการจัดการกลุ่ม

กลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษมีสมาชิกเริ่มแรกทั้งหมด 30 ราย ปัจจุบันเหลือสมาชิกทั้งหมด 26 ราย

เนื่องจากสมาชิกที่ออกไปมีอายุมากไม่สามารถเข้าไปทำกิจกรรมในพื้นที่ริมขอบหนองแสง จำนวน 2 ราย และออกไปทำอาชีพนอกภาคการเกษตร ทำให้ไม่มีเวลามาทำกิจกรรมอีกจำนวน 2 ราย ซึ่งในจำนวน 26 ราย มีสมาชิกกลุ่มที่ปลูกผักสวนครัวเพียงที่ริมขอบหนองแสงเพียงแห่งเดียวจำนวน 14 ราย เนื่องจากบางครัวเรือนไม่มีพื้นที่ในการปลูกพืชผักในพื้นที่อื่น และบางครัวเรือนมีพื้นที่อื่นที่ไม่เหมาะสมในการปลูกผักสวนครัวเพื่อการบริโภค รวมถึงพื้นที่ว่างงาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ ทำให้เกิดการเข้ามาใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

กลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษมีโครงสร้างการบริหารแบบกลุ่ม โดยมีกฎข้อบังคับ เงื่อนไขและข้อจำกัดของการปลูกผัก คือ กระบวนการผลิตต้องไม่ใช้สารเคมี เพราะน้ำในหนองแสงถูกนำไปใช้ในการทำน้ำประปาชุมชน สมาชิกทุกคนต้องเสียค่าบำรุงให้แก่กลุ่ม และต้องมีการประชุมกลุ่มทุกเดือน กฎข้อบังคับ สมาชิกร่วมกันกำหนดเอง ตรงกับงานวิจัยของ สุกัญญา และ เบญจวรรณ (2547) ที่กล่าวว่าชาวบ้านไท-เลย ในจังหวัดเลย เข้ามามีส่วนร่วมในกำหนดแนวทางการจัดการและใช้ประโยชน์ของกลุ่มผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ริมตลิ่งลำน้ำพาน ทำให้ลดความขัดแย้งและร่วมกันดูแลรักษาพื้นที่ เช่นเดียวกับการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ปลูกผักอินทรีย์บนพื้นที่ริมขอบหนองคำ (2554) ที่พบว่าหนองคำเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนสว่าง-ข้าโง ตำบลห้วยदैย อำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น มีการใช้ประโยชน์ในการนำน้ำไปผลิตเป็นน้ำประปาชุมชน และพื้นที่ริมขอบหนองคำมีการปลูกผักอินทรีย์ โดยกลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษ ทางกลุ่มมีกระบวนการจัดการกลุ่มและพื้นที่ ซึ่งสมาชิกกลุ่มมีการกำหนดแนวทางการจัดการกลุ่มและเงื่อนไขในการใช้ประโยชน์พื้นที่ร่วมกัน ส่งผลให้กลุ่มสามารถดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับรายงานของ อโณทัย (2543) ที่พบว่าชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่สาธารณะของชุมชนมีการตั้งกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์และปฏิบัติตามเงื่อนไขร่วมกัน ทำให้ปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมที่มีส่วนร่วมมากขึ้น

สมาชิกในกลุ่มมีการคัดเลือกตำแหน่งโครงสร้างการบริหารต่างๆ จากคนภายในกลุ่มโดยใช้ประชาติลงคะแนนเสียงกันภายใน โดยวาระการดำรงตำแหน่งนั้นขึ้นอยู่กับสมาชิกภายในกลุ่มเห็นชอบ มีการเสนอตำแหน่งประธานกลุ่มซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการประสานงานคนในกลุ่มและหน่วยงานรัฐและเอกชน เรียกประชุมกลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษทุกเดือน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่างๆ ภายในกลุ่ม และเป็นคนไกลเกลี่ยข้อพิพาทภายในกลุ่ม หรือข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มและพื้นที่ที่รับผิดชอบหนองแสงรองประธานกลุ่มทำหน้าที่แทนเมื่อประธานกลุ่มไม่สามารถเข้าประชุมได้ เหนียวเนียมมีหน้าที่รับผิดชอบเก็บและรวบรวมเงินค่าบำรุงกลุ่ม และสมาชิกในกลุ่มมีหน้าที่จ่ายค่าบำรุงแรกเข้ารายละ 100 บาท และต่อไปรายละ 20 บาท/เดือน เงินที่เก็บได้มีการนำไปใช้หมุนเวียนเพื่อใช้ประโยชน์ส่วนรวม เช่น ค่าไฟฟ้า สำหรับการใช้เครื่องสูบน้ำ ค่าบำรุงรักษาท่อส่งน้ำ และเครื่องสูบน้ำ ภายในกลุ่มมีการกำหนดตกลงช่วงเวลาและจัดเวรในการเปิดเครื่องสูบน้ำเพื่อใช้รดน้ำในแปลงของสมาชิก จะเห็นได้ว่ากลุ่มดำเนินงานในลักษณะองค์กร ตรงกับแนวคิดของอาภรณ์พันธ์ (2525) ที่กล่าวถึงองค์กรแบบกลุ่มมีสมาชิกกลุ่มตั้งแต่สองคนขึ้นไป ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิก ในการพึ่งพาอาศัยกันและกัน มีแนวทางการดำเนินงานชัดเจนและพร้อมใจในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้สมาชิกทุกคนมีจิตสาธารณะ เห็นคุณค่าและเอาใจใส่ ดูแลรักษาสีที่เป็นส่วนรวม ทางกลุ่มได้มีการให้สมาชิกทุกคนช่วยกันสอดส่องบุคคลที่จะทำให้พื้นที่หนองแสงได้รับผลกระทบที่ไม่ดี อีกทั้งช่วยกันรักษาความสะอาดทั้งในบริเวณน้ำในหนองแสง และพื้นที่ที่รับผิดชอบหนองแสงร่วมกัน แต่ถ้ามีผู้ที่สนใจอยากเข้าร่วมกิจกรรมสามารถติดต่อได้ที่ประธานกลุ่มหรือรองประธานกลุ่ม ซึ่งมีการแจ้งให้สมาชิกภายในกลุ่มรับทราบและยินยอมโดยทั่วกัน และต้องทำตามกฎหรือเงื่อนไขของกลุ่ม กระบวนการนี้ทำให้ลดความขัดแย้งภายในกลุ่มได้ สอดคล้องกับการศึกษาของ

Revans (1980) กล่าวถึง แนวคิดของการศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนต่อการจัดการทรัพยากร ถ้าเสริมสร้างจิตสำนึกส่วนรวมในรูปของประชาสังคม คนในชุมชนสามารถแก้ปัญหาความขัดแย้ง และป้องกันผลกระทบที่ตามมาจากการพัฒนาด้านต่างๆ ในปัจจุบัน

จากแนวคิดของดุสิต (2530) การจัดการองค์กรกลุ่มต้องมีสมาชิก มีกรรมการบริหารกลุ่ม ข้อตกลงร่วมกัน เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติของสมาชิก สอดคล้องกับการศึกษาของ ทนงศักดิ์ (2540) ที่พบว่ากลุ่มที่ประสบความสำเร็จต้องมีองค์ประกอบในการจัดการกลุ่ม 4 ประการ คือ 1) กรรมการบริหารที่เป็นตัวแทนกลุ่มได้รับการคัดเลือกจากสมาชิกกลุ่ม 2) กติกาและข้อตกลงที่กำหนดขึ้นมาเป็นแนวทางปฏิบัติ 3) กิจกรรมภายในกลุ่มที่มีการเคลื่อนไหวในการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มที่ตั้งไว้ตั้งแต่เริ่มแรก และ 4) กองทุน หรือค่าใช้จ่ายในการดำเนินกิจกรรมภายในกลุ่ม

กระบวนการจัดสรรพื้นที่

เริ่มจากแบ่งพื้นที่ตามจำนวนคนที่มาลงชื่อให้เท่าเทียมกัน มีจำนวนสมาชิกทั้งหมด 30 ราย แบ่งแปลงในการปลูกพืช 30 แปลง รายละเท่าๆ กัน คือขนาด 4*7 ม. บักป้ายชื่อสมาชิกบนหน้าแปลงของแต่ละราย ซึ่งใครที่มาลงชื่อก่อนมีสิทธิ์เลือกทำเลพื้นที่ปลูกก่อน ชนิดพืชที่ปลูกขึ้นอยู่กับความตัดสินใจแต่ละครัวเรือน สมาชิกในกลุ่มคอยสอดส่องดูแลผู้ทำผิดกฎและช่วยกันทำความสะอาดพื้นที่รอบๆ หนองน้ำ เป็นการดูแลรักษา และอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชนอีกทางหนึ่ง ถ้าสมาชิกกลุ่มไม่มาทำประโยชน์ใดๆ ในแปลงของตนนานหนึ่งสัปดาห์ต้องสละสิทธิ์ให้บุคคลอื่นแทนที่ แต่ในปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 26 ราย จำนวนแปลงยังเท่าเดิม แต่ในบางแปลงมีการเปลี่ยนคนที่เข้าไปทำประโยชน์ กล่าวคือ 1) บางแปลงเปลี่ยนเป็นชื่อสมาชิกคนใหม่ 2) บางแปลงเปลี่ยนโอนสิทธิ์ให้สมาชิกภายในกลุ่ม 3) ให้บุคคลที่ไม่ได้เป็นสมาชิกเข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ ตามแต่ตกลงกับเจ้าของแปลงเดิม แต่ทุก

กรณีต้องให้สมาชิกภายในกลุ่มรับทราบโดยทั่วกัน สอดคล้องกับรายงานของ ประสิทธิ์ และคณะ (2537) ที่กล่าวถึงการจัดการพื้นที่สาธารณะประโยชน์ต้องแบ่งการใช้ประโยชน์ที่มีความเท่าเทียมกัน และกำหนดกฎระเบียบในการใช้พื้นที่อย่างชัดเจน ซึ่งทำให้ลดความขัดแย้งภายในและนอกชุมชน

กระบวนการผลิตและการจัดการผลผลิต

สมาชิกในกลุ่มนัดหมายเริ่มกิจกรรมการผลิตพร้อมกัน โดยเริ่มจากการย่อยดิน ทำร่องดำ ชาวบ้านเรียกว่า “แบบผ่าท้องหมู” เนื่องจากทำให้แปลงดูเป็นระเบียบ และจัดการดูแลรักษาได้ง่าย ชนิดพืชที่ปลูกมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน คือ พืชที่ใช้ในการปรุงอาหารเป็นประจำวัน เช่น ส้มตำ แกงอ่อม ลาบ ก้อย และอื่นๆ ดังนั้นชนิดพืชที่ปลูกหลักๆ ได้แก่ มะละกอ พริก มะเขือเทศสีดา มะเขือเปราะ ผักชีลาว ต้นหอม และผักชี สอดคล้องกับรายงานการศึกษาของ คมสันต์ (2543); กมล (2552) ที่กล่าวว่า พืชผักมีความสำคัญต่อมนุษย์ เนื่องจากเป็นอาหารประจำวันต่อชีวิต สมาชิกส่วนใหญ่มีการเข้าไปดูแลในพื้นที่อย่างน้อยวันละครั้ง เพราะอยู่ติดชุมชน การคมนาคมสะดวก สมาชิกบางรายเลี้ยงสัตว์มีการนำมูลสัตว์มาใส่แปลง นอกจากนี้ในพื้นที่ยังมีระบบการจัดการน้ำในการปลูกผักปลอดสารพิษที่สะดวก คือ มีการสูบน้ำขึ้นมาจากคลองไหลมาใส่ไว้ในบ่อพักน้ำตามจุดต่างๆ ที่กระจายรอบพื้นที่ ทำให้สะดวกต่อการเข้าไปรดน้ำหรือดูแล ปัจจัยที่ทำให้เกิดความสะดวกทำให้สมาชิกสามารถดูแลแปลงอย่างประณีตและผลิตได้ตลอดปี

เมล็ดพันธุ์ที่ใช้ส่วนมากสมาชิกกลุ่มจะเก็บเมล็ดพันธุ์เองเพื่อใช้ในการปลูกรอบการผลิตหน้า มีบางรายที่ซื้อมาเพิ่มเติมบ้าง และบางรายแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์กันเอง ผลผลิตที่ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ปลูก จะเห็นได้ว่าสมาชิกพยายามที่จะพึ่งตนเองในเรื่องของปัจจัยการผลิต ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กลุ่มมีความยั่งยืนตรงกับรายงานของ อารี และทรงศักดิ์ (2551); สันญา (2539) ที่กล่าวว่าคนในชนบทมีการพึ่งพาตนเองและ

สังคมเป็นอันดับแรก ในด้านทรัพยากรและเทคโนโลยีของท้องถิ่นดั้งเดิม (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) การพึ่งตนเองได้ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคง และนำพาสังคมในกลุ่มไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยกัน ซึ่งการพึ่งพาตนเองเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กลุ่มมีความยั่งยืน

กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษ

หลังจากจัดตั้งกลุ่ม ทาง ศรช.บ้านหนองแสงได้มีการถ่ายทอดความรู้ ทั้งในเรื่องการบริหารจัดการภายในกลุ่ม และการจัดการการผลิต โดยจัดเวทีการเรียนรู้หลากหลายเวทีสลับกับการทัศนศึกษา และลงปฏิบัติจริงให้แก่สมาชิกกลุ่ม ในแต่ละเวทีมีวิทยากรกระบวนการช่วยให้เกิดกระบวนการการเรียนรู้ ทำให้เกิดการปรับทัศนคติ เกิดความสนใจที่จะเปลี่ยนแปลงและเปิดรับความรู้ทั้งในด้านทฤษฎี เช่น ความรู้ด้านการจัดการกลุ่ม โครงสร้างและหน้าที่ของกลุ่ม การทำการเกษตรแบบพอเพียง โหะของการใช้สารเคมี การจัดการแปลงปลูก และปรับการปฏิบัติในการผลิต ได้แก่ การทำแปลงปลูก การทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพ ทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดประสบการณ์ด้วยตนเอง มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และแสดงความคิดเห็นไปพร้อมๆ กัน

นอกจากปรับทัศนคติแล้ว สมาชิกในกลุ่มยังได้เรียนรู้ในการวางแผนการจัดการกลุ่มด้วยตนเอง และนำแผนมาทดลองปฏิบัติ โดยมีเวทีการเรียนรู้ร่วมกันทุกขั้นตอน อีกทั้งยังได้มีการประเมินผลตนเองและกลุ่ม โดยการประชุมกลุ่มทุกเดือน ในการประชุมแต่ละเดือนช่วยให้เกิดแลกเปลี่ยนข่าวสารความรู้ และความคิดเห็นที่ได้จากประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการเกษตร นอกจากนี้สมาชิกกลุ่มสามารถที่จะวิเคราะห์ความรู้ และนำความรู้ที่นำมาประยุกต์หรือปรับปรุงให้เหมาะสมตามทรัพยากรของตนเอง จะเห็นได้ว่ากระบวนการที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเป็นสิ่งสำคัญ ขณะเดียวกันบทบาทขององค์กรภายนอก และเจ้าหน้าที่ขององค์กรที่เป็นคนท้องถิ่น มีความสำคัญในการเชื้อ ให้เกิดการเรียนรู้ต้องมีทักษะซึ่งต่างจากการดำเนินโครงการใน

ลักษณะที่หน่วยงานภายนอกจกหาปัจจัยให้แต่ไม่มีส่วนในกระบวนการ ตรงกับการสัมภาษณ์เกษตรกรตำบลห้วยเตย (2554) ที่กล่าวว่าหน่วยงานรัฐของอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น ได้มีการปรับทัศนคติสมาชิกกลุ่มผู้ปลูกผักอินทรีย์ ถ่ายทอดความรู้ในการทำการเกษตรอินทรีย์ และลงมือปฏิบัติ โดยการจัดเวทีเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นวางแผนในการดำเนินกิจกรรมอย่างเหมาะสม และสามารถนำไปปรับเปลี่ยน/ประยุกต์ในพื้นที่ของสมาชิกแต่ละคนได้ สอดคล้องกับการศึกษาของ สัญญา (2541); รายงานของ ธีระพงษ์ (2544) ที่กล่าวว่าการศึกษาที่มีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ทำให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง

ในการประชุมบางครั้งเจ้าหน้าที่ ศรช.บ้านหนองแสงเปิดการประชุม โดยมีหัวข้อในการประชุมที่กำหนดขึ้นมาจากสถานการณ์ในปัจจุบัน และหัวข้อที่สมาชิกเสนอความต้องการเรียนรู้ในการประชุมครั้งก่อน แต่บางครั้งประธานกลุ่มหรือรองประธานกลุ่มเปิดประชุมโดยรับประเด็นที่จะนำเสนอมาจากเจ้าหน้าที่ ศรช.บ้านหนองแสง หรือประเด็นจากสมาชิกกลุ่มที่เสนอขึ้นมา มีการเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมซักถามข้อสงสัย และเสนอความคิดเห็น ซึ่งข้อคิดเห็นมีการรับทราบโดยทั่วกัน เมื่อเสร็จสิ้นการประชุมในแต่ละครั้งมีการทบทวนเนื้อหาการประชุม และสรุปข้อคิดเห็น ดังนั้นความสัมพันธ์ในการประชุมเป็นความสัมพันธ์แนวราบ คือ ความสัมพันธ์แบบเครือข่าย และเพื่อนพ้อง ทำให้สมาชิกเล่าอภิปรายและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทำให้เกิดการเรียนรู้ในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ เหมาะกับบริบทของชุมชนในชนบท สอดคล้องกับการเรียนรู้ขององค์กรตามแนวคิดของ Marquardt (1996) ได้อธิบายถึงองค์กรแห่งการเรียนรู้เริ่มจากการสอนคนในองค์กรให้มีกระบวนการคิด วิเคราะห์สถานการณ์ต่างๆ สร้างกระบวนการการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันภายในกลุ่ม และประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้อย่างถูกต้อง จากแนวคิดของ Kilpatrick and Jones (2003) ได้อธิบายถึงองค์กรที่มีการเรียนรู้

ร่วมกัน ก่อเกิดความคิดที่หลากหลายอันจะนำไปสู่องค์ความรู้ใหม่ที่พัฒนาให้ดีกว่าเดิม สอดคล้องกับ Bass (2004) ที่อธิบายถึงองค์กรที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ส่งผลให้มีการยกระดับความรู้และทักษะของตนเอง รวมทั้งสามารถสร้างเครือข่ายการเรียนรู้กับผู้อื่น เกิดความเข้มแข็ง และมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน

สรุป

หนองน้ำสาธารณะเช่น หนองแสงมีความสำคัญและสัมพันธ์ต่อชุมชนบ้านหนองแสง เนื่องจากมีการนำน้ำมาผลิตเป็นน้ำประปาชุมชน เพื่อการบริโภคและอุปโภค ส่วนพื้นที่ริมขอบหนองแสงมีกลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษเข้าไปใช้ประโยชน์ปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนตลอดปี การปลูกผักปลอดสารพิษมีการดำเนินงานมาได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากกระบวนการจัดการกลุ่มในการผลิตผักปลอดสารพิษที่เหมาะสม จากการเอื้ออำนวยจาก ศรช.บ้านหนองแสง กระบวนการกลุ่มที่เกิดขึ้นมีความสำคัญต่อปรับทัศนคติ วางแผน และลงมือปฏิบัติ ทำให้เกิดการเรียนรู้เป็นวงจร เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มถึงแม้ว่าหน่วยงานสนับสนุนจะได้ยุติบทบาทลงกลุ่มก็สามารถดำเนินงานอย่างต่อเนื่องได้ ปัจจัยเชิงบริบทที่สำคัญที่เอื้อให้การรวมกลุ่มสำเร็จ คือ ความสามัคคี ซึ่งมาจากความเป็นเครือญาติของคนในชุมชนที่ส่งผลให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้ง่ายต่อการร่วมมือในการทำกิจกรรมร่วมกัน ปัจจัยที่ทำให้การผลิตต้องเป็นผักปลอดสารพิษ คือ น้ำในหนองแสงนำไปผลิตน้ำประปาชุมชน จึงต้องปลอดสารพิษ และปัจจัยที่ทำให้กลุ่มมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง คือ กระบวนการกลุ่มมีการดำเนินงานที่ไม่ซับซ้อน สมาชิกมีความสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิกในแนวราบ ทำให้สมาชิกพึ่งพาปัจจัยการผลิตซึ่งกันและกันในชุมชนและพร้อมใจในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

การที่องค์กรภายนอกมีบทบาทเอื้อให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้และทักษะในกระบวนการกลุ่มและ

การผลิต วางแผนและดำเนินงานภายในกลุ่มร่วมกัน โดยผ่านเวทีการเรียนรู้ และใช้ความสัมพันธ์ทาง เครือญาติของชุมชนในการรวมกลุ่มและดำเนินงาน ร่วมกัน ทำให้กลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษมีการ ดำเนินงานได้อย่างยั่งยืนดังนั้นกระบวนการกลุ่มนี้ หากนำไปขยายในพื้นที่อื่นจะมีโอกาสสำเร็จสูง

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณทุนสนับสนุนเค้าโครงวิจัยที่สามารถ สร้างนวัตกรรม /Impact ต่อสังคมสูง ประจำปี การศึกษา 2553 และทุนอุดหนุนและส่งเสริมการทำ วิทยานิพนธ์สำหรับนักศึกษา ระดับบัณฑิตศึกษา ประจำปีภาคต้น ปีการศึกษา 2553

เอกสารอ้างอิง

- กมล เลิศรัตน์. 2552. อาหารสำคัญเช่นใดกับมนุษยชาติ. แก่นเกษตร, 37: 87-90.
- คณะนักวิจัยปากกณูสาละวิน. 2548. วิถีแม่น้ำ วิถีป่าของ ปากกณูสาละวิน. เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ศูนย์พัฒนาเครือข่ายเด็กและชุมชน. สำนักพิมพ์วันดา เพรส, กรุงเทพฯ.
- คมสันต์ หุตะแพทย์. 2543. เกษตรกรรมกับธรรมชาติ. [วีดีทัศน์] ไทยทีวีสีช่อง 9 อ.ส.ม.ท. ร่วมกับเกษตรกรรมทางเลือก ประเทศไทย. ศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา, กรุงเทพฯ.
- เฉลิมชัย สร้อยนาคร. 2550. พฤติกรรมการปลูกที่ดินในเขตป่า สงวนและสวนป่าของประชาชนในเขตพื้นที่องค์การบริหาร ส่วนตำบลบ้านหวด อำเภอวาร จังหวัดลำปาง. รายงาน การศึกษาอิสระปริญญารัฐ ประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครอง ท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- ดุสิต เทพไพฑูรย์. 2530. กลุ่มอาชีพที่ทันสมัยอันใด. วารสาร พัฒนาชุมชน. 26: 59-60.
- ทองศักดิ์ คุ้มไข่น้ำ. 2540. หลักการพัฒนาชุมชน. โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- ทองจันทร์ หอมเนตร และศุภวิ อายุวัฒน์. 2532. การใช้พื้นที่ สาธารณะของหมู่บ้าน: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านราษฎร์ สามัคคี. โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- ธีระพงษ์ แก้วหาญ. 2544. กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้ เข้มแข็ง ประชาคม ประชาสังคม. ขอนแก่น.
- ประทีปพร สมนาแซง, ผกาวรัตน์รัฐเขตต์ และ สุมาลีรัตนปัญญา. 2529. อาหารตามธรรมชาติของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. โครงการศึกษากาเวศเศรษฐกิจและสังคมของ กลไกในระบบเกษตรน้ำฝน มหาวิทยาลัยขอนแก่น. พันธุ์พืชบลิซซิง, กรุงเทพฯ.
- ประสิทธิ์ ประครองศรี, ลำอาน หอมชื่น, วิเชียร เกิดสุข และวิเชียร แสงโชติ. 2537. ระบบการจัดการพื้นที่ สาธารณะประโยชน์ ของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- ภาณี ชนาธิปกรณ์. 2544. แนวคิดและบทบาทของหน่วยงานที่ สนับสนุนให้ชุมชนเข้มแข็ง. วารสารเศรษฐกิจและสังคม 38 (มกราคม-เมษายน 2544, 9).
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2539. ทฤษฎีสังคมวิทยา: การสร้าง การประเมินค่าและการใช้ประโยชน์. พิมพ์ครั้งที่ 3. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2541. การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- สุกัญญา พรหมนารท และเบญจวรรณ ทศนัลพร. 2547. พื้นที่สาธารณะในชุมชนไท-เลย การศึกษาทางด้าน กระบวนการของพื้นที่และสังคม กรณีศึกษาหมู่บ้านอ้อ จังหวัดเลย. ชุดโครงการเรียนพื้นถิ่นและชุมชนไท-เลย: การศึกษาทางสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อม. คณะ สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านผือ. 2552. ข้อมูลทั่วไป. <http://www.banphue.org/>. ค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2552.
- อินทัย ศิรบรรจงกราน. 2543. ปาชุมชนในยุคของเยาวชนใน ปัจจุบัน : กรณีเปรียบเทียบในสองชุมชนต่างวัฒนธรรม. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา การจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- อาภรณ์พันธ์ จันทร์ส่วาง. 2525. การพัฒนาบุคคล กลุ่ม และชุมชน. เอกสารวิชาการ. คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- อารี วิบูลย์พงศ์ และทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์. 2551. การวิจัยและ พัฒนาระบบการผลิตเกษตรและวิสาหกิจชุมชนตามวิถี เศรษฐกิจพอเพียง. ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- Bass, J. 2004. Defining learning communities. McGraw-Hill Book Company, Boston.
- Hopgood, F. R. A. 1969. Compiling Techniques. p. 120-123. Macdonald, London.
- Kilpatrick, S. and Jones, T. 2003. Defining learning communities. <http://www.artlearnnet/lc/learningcom1.html>. Accessed 19 March. 2004.
- Marquardt, M.J. 1996. Building the Learning Organization: A Systems Approach to Quantum Improvement and Global Success. McGraw-Hill Book Company, New York.
- Revans, R. 1980. Action Learning: New Techniques for Management. Blond & Briggs, London.